

Đivo Bašić

Pomorski muzej

Gornji Kono 5A, 20000 Dubrovnik, Hrvatska

Ribarstvo Dalmacije u XIX. i XX. stoljeću

Sažetak

More je veliki izvor hrane i sol, kao jedna od njegovih sastavnica i proizvoda, bila je glavni očuvatelj (prezervator) ribe od raspadanja. Ribarska se mreža ubraja u veliki ljudski izum, a ribe, koje bi se u većoj mjeri uzgajale u podvodnim farmama, mogle bi postati najvažniji izvor prehrane čovječanstva. Padom Dalmacije pod Veneciju, 1409. godine, Mletačka Republika, na istočnojadranskoj obali, stavlja ribare i prihode od ribarenja pod svoj nadzor. Zbog ulova i područja ribarenja zabilježeni su i međusobni sukobi komuna pod dominacijom Venecije. Austrijsko carstvo nastavlja posvemašnje birokratiziranje i zapuštanje ribarstva, na što upozoravaju neki ondašnji domaći ekonomisti. Zdranin Riccardo D'Erco (1813.-1871.) spominje probleme još iz mletačkog razdoblja: porezni sustav, šikaniranje prodaje ribe, državno protupravno pribavljanje prihoda i samofavoriziranje, krijumčarenje, obeshrabrujuće kazne za ribare, oduzimanje ribareve imovine, samovolja i iskvarenost predstavnika vlasti, službenika i dr.

Prvi Poljodjelski zavod (učiona) u pokrajini Dalmaciji otvoren je 1887. u Gružu blizu Dubrovnika s jednim od ciljeva promidžbe i izučavanja ribarstva. Nakon osnivanja zadruga u Zadru (1874.) i Novigradu (1899.), u Dalmaciji ima 1902.-1909. godine 20 ribarskih zadruga. Stari zakonodavstveni propisi o morskom ribarstvu dopuštali su veličinu od 10 mm oka na mrežama, dok 60-tih godina XX. stoljeća zakoni propisuju najmanje 20 mm. Od 440 vrsta ribe u Sredozemlju, u Jadranskom moru bilo ih je zastupljeno 320. Krajem 40-tih i početkom 50-tih godina XX. stoljeća postojalo je 27 tvornica ribljih konzervi, a na istočnojadranskoj obali, u razdoblju od 1957.-1978. godine, nije bio izgrađen niti jedan ribarski brod.

Ključne riječi: riba, srdela, mreže (potegače), trate, ribarske zadruge, ribogojstvo.

1. Uvod

“Općenito je morska voda za mnoge milijune ljudi, što su njome plovili ili se u njoj kupali, ostala naprosto golema količina vode, koju kviri slan okus. ...Kad more ne bi bilo slano, svijet bi bio mnogo vlažniji i hladniji. ...Sol je potrebna za zdravlje jednako kao i za “začin” i za konzerviranje”, a “univerzalni je “antiseptik” koji se upotrebljava da se očuva riba - jer uništava mikroorganizme, koji uzrokuju raspadanje”. Na tu činjenicu dvostrukosti (od čovjeka) iskoristivog “dugog trajanja”, nadovezuje se more kao “trostruki potencijalni izvor energije: energije koja je u vezi s kretanjem mora, s temperaturom mora i s plimama”. U toj velebnoj i nepreglednoj cjelini leži

nezaustavljivo dizanje i spuštanje, udaranje i oplakivanje mora, ta enormna “neumor-nost” mora.¹ Poznata je uzrečica da je pomorački (mornarski) život kruh sa sedam kora, a da je ribarski kruh onaj s devet kora. “Sve rijeke teku u more” (Omnia flumina intrant in mare, Prop 1, 7)² jednako kao što ljudi “teku” prema priobalju i odatle utječu prema moru te, na taj način, obilježavaju, ili za početak brazdaju, tijekom cijele povijesti. Više nego ikada, čovjek XX. (a zasigurno i XXI.) stoljeća uhvaćen je kao riba u mrežu vlastite demografske eksplozije.

“Od današnje globalizacije mnogi siromašni ljudi u svijetu nemaju koristi. Od nje nema koristi ni privreda. Od nje nema koristi ni stabilnost svjetskog gospodarstva... Problem je u tomu što institucije često odražavaju mentalitet onih kojima za svoj rad odgovaraju. Tipični guverner središnje banke svako se jutro brine o statističkim podaci-ma o inflaciji, a ne o siromaštvu; a ministar trgovine razmišlja o izvoznim rezultatima, a ne o podacima o onečišćenju”.³ “Ako je vjerovati onom što čitamo u novinama, postoje dva glavna problema koji uporno zaokupljaju naše vrijeme: najezda računala i zabrinjavajući napredak trećeg svijeta... Ljudska su bića oduvijek bila nemilosrdna prema životinjama i kad su shvatila vlastitu zloću počela su, ako već ne sve ih po redu voljeti (jer ih savršeno mirno i dalje jedu), a ono barem govoriti o njima lijepo... Kitove nije potrebno spašavati zbog toga što su dobri, nego jer čine dio prirodnog poretka i daju svoj doprinos ekološkoj ravnoteži”.⁴

Razgranata ili manje razgranata mreža očuvanja svjetskog poretka i prirodne raznolikosti često previđa onu ljudsku komponentu: onaj tko je gladan, teško da može u većoj mjeri uništavati prirodni okoliš, jer ima pametnijeg posla i rudimentarnijih briga, a gradska kanalizacija nije (pogodno) mjesto za ulov hrane ili bacanje mreže (vlastitih nasljednika).

Mreža ulazi u ključni izum čiji su sastavni dijelovi oka određenih veličina koja se formiraju uzlanjem: nekad su se pravile (plele) iglama od kosti i drva, a današnje mreže od sintetičnih vlakana, iglama od čelika i svugdje nabavljive plastike.⁵ Na istočnojadranskoj obali bile su u uporabi mreže (potegače) koje se potežu s kraja (ge-ričara, geravica, lokardara, migavica, srdjelara, ciplara, šabakun - velika migavica), zatim mreže koje potežu brodovi na jedra (koća, tartana), mreže koje se potežu na vitlo (grippe, strašin, kogol), mreže koje se potežu po razini mora (jaglara), te mreže koje služe kao zatvor (polandara, tunjara). U sitniji ribarski alat ubrajaju se parangali, paneli

¹ T. S. Douglas, *Bogatstvo mora*, (*The Wealth of the Sea*, John Gifford Ltd., London, 1946.), Prirodoslovna djela Hrvatskog prirodoslovnog društva, “Tipografija” Grafičko-nakladni zavod, Zagreb, 1951., str. 5, 15, 40, 57, 146.

² *100 Zlatnih izreka iz Biblije*, (Priredila: Iva Novak), Mozaik knjiga, Zagreb, 2005., str. 35.

³ Joseph E. Stiglitz, *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, (*Globalization and its Discontents*), I. izdanje, Algoritam, Zagreb, 2004., str. 239, 241-242.

⁴ Umberto Eco, *Kako putovati s lososom i drugi korisni savjeti*, (*Il secondo diario minimo*, R. C. S. Libri & Grandi Opere S.p.A., 1994.), Izvori, Zagreb, 1999., str. 7, 66-67.

⁵ Edward De Bono, *Povijest izuma, Od kotača do računala*, Marjan tisak, 2005., str. 366.

(panuli), tunja, pušća i pljuska (za lov lignji i sipa), vrša (vršva), orčoš (sačmarica - za lov na izbačaj), mrežnjak, kunjara (strugača morskog dna), grižola, losnar (ošćurar - za dohvaćanje periska, palastura), pobuk, kliješća (kopitar - za dohvaćanje spondylusa) i osti.⁶ Mreže su se (npr. na Mljetu) mastile obično u zimskim danima ubranom i potom fino usitnjenom krjkom (korom od bora), koja bi se močila u vodi (bolji način) ili skuhala (tamnija i ribljem oku vidljivija koja nagrizi konac od, na taj način, manje trajujuće mreže). Ribarske barke (duge oko 4-6 m) bile su od murve, 1930-tih izrađuju ih od borovine, a karoce (od prove i krme) i kolumbu od česvine⁷ (*Quercus ilex*).

Danas je poznato da ne postoje “nijeme” ribe: nema one “koja ne bi zviždala ili tutnjala, štropotala ili hrkala, grgljala ili urlala, pjevala ili roktala”, ali mi to ne čujemo. Najvažnija hrana čovječanstva mogle bi biti upravo ribe, a “vododjelstvo” (planski uzgoj u podvodnim farmama) pariralo bi poljodjelstvu. Procjena je da u svjetskim oceanima (morima) ukupna količina ribe iznosi milijardu tona, a godišnji ulov u tim istim morima oko 50 milijuna tona ribe.⁸ Dosta perspektivan i ohrabrujući podatak, ako zanemarimo, također, procjenu zagađenosti svjetskih mora. Ono što osjećamo jest da je riba definitivno zdrava za prehranu, ali postoji uzrečica u Dalmaciji: “Riba je voda”⁹, što govori da je “gladna” - ubrzo se ogladni nakon konzumiranja ribljeg obroka. Čovjek budućnosti morat će se pobrinuti da i takve vrste “vode” (pored one pitke, tzv. plavog zlata) bude za naredne i sada živuće naraštaje.

Tgovina ribom i sam ulov imao je znatnijeg udjela u ljudskoj djelatnosti i prehrani prije, kada se u Hrvatskoj više postilo nego danas, tako ljudi (koji su, mogli bismo slobodno reći, bili striktniji) petkom ili u posne dane nisu jeli meso (toplokrvnih) životinja, pa iz toga proizlazi veća potrošnja¹⁰ i konzumacija ribe (općenito po glavi stanovnika). Ipak, nekako početkom 1940-tih i nešto prije, postojala su neka ograničenja u slobodnom prometu mesom, izazvana poremećajima prilika, pa su uvedeni tzv. bezmesni dani (utorak i petak). Tih “bezmesnih” dana bila je zabranjena prodaja svježeg svinjskog, govedeđeg i telećeg mesa, ali slobodno su prodavani svježije janjeće i konzervirano meso, perad i riba.¹¹

⁶ Petar Lorini, *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora*, (Pretisak: C. k. Naklada školskih knjiga, Beč, 1903.), Dom i svijet, Zagreb, 1995., str. 72-85, 99-109.

⁷ Tomislav M. Macan, Ribarsko oruđe (Blato na Mljetu), *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. XXIX, sv. 1, Zagreb, 1933., str. 206, 212.

⁸ Roland Gööck, Blaga iz mora, Je li točno da su ribe nijeme?, u knjizi: *Velike zagonetke svijeta*, Marjan tisak, Split, 2005., str. 57, 220. Autor poglavlja uglavnom naslovljava pitanjem, pa se na str. 257 pita: “Treba li ubijati da bi se moglo živjeti?”. Primjetimo da je život zapravo očitost ubijanja.

⁹ Svojevremeno sam čuo priču da je jedna žena na otok Mljetu pridošlim ljudima rekla: “Lako je vama brđanima kad imate larda (slanine) i boba, a riba je voda”.

¹⁰ Rudolf Horvat, *Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj*, AGM, Zagreb, 1994., str. 126.

¹¹ Tada su cijene govedine, svinjetine i teletine bile 16-26 dinara, morskih riba (po kg) 6-30 dinara i više. Plavoj jeftinijoj ribi (srdelice, skuše) cijena je bila 6-16 dinara. Vidi: ER, Bezmesni dani povećavaju potrošnju morske ribe, *More*, (Glasilo Jadranske straže Banovine Hrvatske, Mjesečnik za promicanje hrvatskih pomorskih ciljeva), god. I, br. 2, Zagreb, 1940., str. 26-27.

Kod domaćeg istočnojadranskog pučanstva ulovom riba od najranijih vremena stvarao se višak pogodan za razmjenu, trgovinu i(li) izvoz. Padom Dalmacije pod Mlečane, već prve 1409. godine Venecija ribare stavlja u nadzor mletačkih tribuna, a patriciji obično dobijaju ribarnicu u zakup. Porez na ulov koralja plaća se od 1563. nakon što je jedan Zadrani izvadio veće količine koralja u vodama oko Puntadure. Nerijetko se lovi u vodama tuđih komuna, pa su zabilježeni sporovi između Hvara i Visa zbog područja ribolova kada presuđuje 1611. mletački Senat, te 1671. između ribara iz Rogoznice i Trogira. Dopušteno mjesto za prodaju ribe bilo je u ribarnici i na stangatama. Prethodno ulovljenu ribu (kako je dopuštalo vrijeme) na otvorenom moru prodavale su momčadi mletačkih galija ribarima. Povlasticu da smije loviti u svim vodama u Dalmaciji (ne i u blizini luka) stekao je, npr. otok Lošinj 1639. godine. Ribari umoljavaju da se poveća količina namijenjene im soli, kako se 1670. pojačava ulov srdela.¹² Istaknuto lovište tuna imao je Pag, ribe u vrijednosti od 30.000 mletačkih libri znalo se uloviti na Rabu, od ribolova u Trogiru fiskalna komora prihodovala je godišnje 1.250 mletačkih libri, Vis je slao na istok i zapad po 14.000 barila srdela (godišnja dobit od 4.000 dukata), a slobodarski Dubrovnik je od ulova ribe godišnje dobijao 120.000 forinti.¹³ Sukob između salskih ribara (iz Sali na Dugom otoku) i grada Zadra 1630-tih i 1640-tih godina izbio je zbog visokog traženja od 200 barila srdela godišnje (tzv. tribunija) za opskrbu grada (uz određenu cijenu), zato jer je tih godina znatno opao ribolov mrežama potegačama¹⁴ zbog riba koje su se tada rjeđe lovile u većoj količini. U XVIII. stoljeću postojala je odredba mletačkog providura Giovannija Antonia Dieda iz 1710. kojom se zabranjivalo skrivanje ulovljene ribe po kućama i šumama, uz prijetnju od 100 dukata za takvo djelo. Skrivena riba bila bi zaplijenjena i proglašena krijumčarenom, krijumčari bi platili dvostruku desetinu uz kaznu izгона, tamnice, robije i zapljene imovine.¹⁵ Zakup poreza (od 1783. davao se u kneževu dvoru) plaćao je zakupnik dvjema godišnjim ratama u moneta regolata cekinom od 36 libara, a počinjao je 14. svibnja za desetinu na tunje i kamenice u Obrovcu, Novigradu i Posedarju (blizu Zadru), te 1. studenog za ostale desetine (trajanje 6 godina).¹⁶ U kotorskom području ribolov je nekako najslabije razvijen, sukladno oceanografskim otkrićima u biomasi siromašnijeg južnog Jadrana: prirodna je stvar smjer kretanja riba selica i razviće biomase je nejednako(mjerno).¹⁷

¹² Ivan Pederin, Mletačka uprava, privreda i politika u Dalmaciji (1409.-1797.), Časopis "Dubrovnik", Biblioteka "D" - Znanost, knj. 17, Dubrovnik, 1990., str. 187-189.

¹³ Nikola Čolak, Iz povijesti našeg ribarstva, *Morsko ribarstvo*, god. VIII, br. 11, Rijeka, 1956., str. 369.

¹⁴ Idem, Borba Salskih ribara u 17. stoljeću protiv obaveza prema gradu Zadru, *Morsko ribarstvo*, god. X, br. 7, Rijeka, 1958., str. 154.

¹⁵ Idem, Borba za privilegije novih stanovnika na srednjem dalmatinskom otočju na području ribolova, *Morsko ribarstvo*, god. XI, br. 9, Rijeka., 1959, str. 205.

¹⁶ Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u povijesti staroga europskog bankarstva*, Književni krug, Split, 1996., str. 197.

¹⁷ Nikola Čolak, Naše ribarstvo do pada Mletačke Republike, *Pomorski zbornik I*, (Jubilarni broj),

U austrijskom carstvu, austrijski su ekonomisti “estetski uživali gledajući kako prirodno pravo vodi privredu”, a “financijski i društveno sigurni, profesori-činovnici kovali su metode za nepristrano reguliranje privrednog života”¹⁸ i bogaćenje same Austrije. Antonio Petris iz Cresa je u zapisu *Kratke napomene o načinu ribolova koji su Čozoti uveli u Kvarner pred svojih pedeset godina (Brevi cenni sopra la maniera di pescare introdotta dai Chiozzotti nel Quarnero già 50 anni circa)*, 1808. godine, opisao štetnost mreža oblika potegače i pripadajućih konopa, pa kaže “da se mreža ili trata neprestano vuče po dnu stružući po njemu, a kada je dno muljevito i meko, kao što ono i jest svuda po Kvarneru, zadire čak i po pola stope u sam mulj”.¹⁹ Ivan Luka Garanjin, Mlađi (1764.-1841.), u djelu *Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia (Zadar, 1806)*, pisanoj 1786.-1796., napominje: “Prije je potrebno izbjeći svim varkama kojima mračna, lukava administracija, rukovodeći se uvijek vlastitim interesima, nastoji lažnim izlikama osiromašiti državnu imovinu. Na našu nesreću budnost vlade ne stiče spriječiti prevare administracije”.²⁰ Nedostatak discipline, poremećena reprodukcija vrste uslijed uništavanja mlađi i tadašnja loša praksa uništavanja morskog dna bile su značajke ribarstva tog doba, a Garanjin je smatrao “da bi dužnost vlasti bila da ribarstvu dade odgovarajuću zaštitu”. Golemi nameti na robu pristigli u Veneciju bili su razlog pristizanja male količine ribe iz Dalmacije, usprkos dobrom ulovu, pa su je ribari vrlo jeftino prodavali u inozemstvu, uz podmićivanje posada ribarskih brodova zaduženih za sprječavanje “krijumčarenja”. Zbog visokih cijena postojala je nemogućnost nabavke ribarskih brodova i alata, a ugrožavateljima (dubinskog) ribljeg fonda i flore morskog dna smatrani su napuljski kočari. Uporaba mreža zvanih zagonice i strašila, često u uporabi apulijskih ribara, zabranjena je, a i pored zabrane ribolova svim strancima na istočnojadranskoj obali 1793. godine, podanici Papinske Države i Napuljskog Kraljevstva i dalje ribare.²¹ Alberto Fortis (1741.-1803.) je tijekom četvrtog putovanja u Dalmaciju nazočio sredinom kolovoza 1773. kada je ribarima pred gradom Rabom pobjeglo veliko jato tunja, a slično se dogodilo i krajem tog mjeseca na krajnjoj istočnoj obali otoka (u uvali Mag), što smatra razlogom loše organizacije i pomanjkanja dobrih mreža. Vrijeme poslije listopada nije bilo pogodno

JAZU, Zagreb, 1962., str. 422.

¹⁸ William M. Johnston, *Austrijski duh, Intelektualna i društvena povijest 1848-1938.* (The Austrian Mind, An Intellectual and Social History 1848-1938, University of California Press, 1972), Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1993., str. 92-93.

¹⁹ *Dubinski ribolov*, Historijsko-pravna, ribarstveno-politička i ekonomska građa, (Priredio: Bernard Stulli), Prinosi proučavanju ekonomike ribarstva i ribarstvenog prava, knj. 3, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1960., str. 66.

²⁰ Inače, autor je u II. knjizi, koja je očuvana u rukopisu, napisao prvo i drugo poglavlje o ribolovu i o nekim zaprekama koje se izravno suprotstavljaju ribarstvu. Vidi: Ivan Luka Garanjin, *Ekonomsko-politička razmišljanja o Dalmaciji*, Književni krug, Split, 1995., str. 60, 125.

²¹ Danica Božić-Bužančić, Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu, Pokret za obnovu gospodarstva, gospodarske akademije, ogledni vrtovi i poljodjelske škole druge polovice XVIII. i početka XIX. stoljeća, Književni krug - Povijesni arhiv u Splitu - Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Split, 1995., str. 111-112, 132-133.

za pokuse konzerviranja ribe na sjevernodalmatinskim otocima, pa tako Fortis tijekom tog putovanja nije uspio donijeti po novim metodama konzerviranu ribu iz Dalmacije u Veneciju.²² Josip Host je 1802. zabilježio: “Na Cresu je šest lovišta tuna. U Jezeru između Cresa i Osora uhvate se štuke (*Esox lucius*) 20-30 libara, linjaci (Tinca tinca) i jegulje (*Anguilla anguilla*)”.²³

Ozdravljenje nepovoljnog stanja ribarstva istočnojadranske obale nazire se krajem Mletačke Republike u jednog od malobrojnih ribarskih pisaca XIX. stoljeća, Zdranina Riccarda D’Erca (1813.-1871.), koji uviđa nužnu potrebu promjene zakonodavstva u domeni ribolova i pokušajima zadnjih desetljeća Serenissime da nešto ispravi. Kasnije zauzima istaknuto mjesto u pripremi izložbe austrijskog ribarstva 1866. godine u Parizu.²⁴ Nevolje ribara bile su: porezni sustav, izvrgavanje raznim šikaniranjima prilikom prodaje ribe (da je prodaju po što nižoj cijeni), dvociljnost zakona Mletačke Republike (“da pribave državi prihode i da favoriziraju grad Veneciju”), vrlo privlačna korist krijumčarenja i neizvjesnost kazni koje potiču nedopuštne radnje ribara (sudjelovanje pojedinaca u dobitku), razgrabljivanje ribareve imovine (nasilna svjetina; nepoznati dužnici i naplata), samovolja i iskvarenost predstavnika vlasti i službenika, te barbarski zakoni.²⁵ H. F. Rödlich, koji je u Dalmaciji bio 1801.-1804. (putopis *Skizzen des physisch-moralischen Zustandes Dalmatiens und der Buchten vo Cattaro* tiskan u Berlinu 1811.) preporuča “ulaganje u ribarstvo, posebno u lov i uzgoj jegulja u Nere-tvi”, te “izgradnju solana na Pagu koje bi opskrbljivale solju svu Hrvatsku”.²⁶ Tijekom prve austrijske uprave u Dalmaciji (1797.-1806.) dosta se krijumčari, pa tako, između

²² Žarko Muljačić: Putovanja Alberta Fortisa po Hrvatskoj i Sloveniji (1765.-1791.), Književni krug, Split, 1996., str. 87, 89.

²³ Josip Host, *Botanički put po Istri, Kvarnerskim otocima i Dalmaciji, započet 14. kolovoza 1801, a dovršen 6. kolovoza 1802., (Viaggio botanico nell’Istria, Isole del Quarnero, e nella Dalmazia, incominciato il dì 14 d’Agosto 1801. e terminato il dì 6 d’Agosto 1802.)*, (Transkripcija i prijevod: Krešimir Čvrljak), Matica hrvatska, Rijeka/(Fiume), 1993., str. (78)-79.

²⁴ Riccardo D’Erco autor je brojnih tiskanih djela: *Sulla coltura dei pidocchi*, Trieste 1863.; *Sulla coltura delle ostriche e sulle asterie o stelle di mare*, Trieste 1862.; *Opuscolo secondo sulla coltura delle ostriche*, Trieste 1863.; *Opuscolo terzo sulla coltura delle ostriche*, Trieste 1864.; *Sulla coltura degli astici e delle aragoste*, Trieste 1863.; *Sulla fecondazione artificiale dei pesci*, Trieste 1863.; *Cenni sulla pesca in Dalmazia*, Trieste 1854. Posthumno je izišlo njegovo djelo: *Documenti che si riferiscono alla pesca in Dalmazia a’ tempi della Veneta Repubblica, Rivista Dalmatica*, V, 1-2, Zara 1908/09. Deset svezaka rukopisa o razviću ribolova i ribarskim problemima Jadrana (koji se atribuiraju ovom autoru) nalazi se u Gradskoj (sada Znanstvenoj) knjižnici u Splitu. Vidi: Ante Marija Stregačić, *Ribanje i ribarski obrt u Dalmaciji druge polovine XVIII. stoljeća gledani očima jednog zapadnog naturaliste, Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. IV.-V. (1958-1959.), Zagreb, 1959., str. 144, bilj. 3.

²⁵ Riccardo D’Erco, *O ribolovu na istočnom Jadranu*, Historijsko-pravna, ribarstveno-politička i ekonomska građa, (Priredio: Branko Sambarilo), (I. knjiga, Povijest zakonodavstva o ribolovu u vodama Austrijskog primorja, tekst nakon predgovora napisanog 1861.-1862.), Prinosi proučavanju ekonomike ribarstva i ribarskog prava, knj. 7, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1973., str. 40, 42-43, 45, 47.

²⁶ Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1991., str. 55.

ostalog, i soljena riba. Tako su sredinom XIX. stoljeća potajno na talijansku obalu odlazile velike količine svježe ili usoljene ribe, najviše s otoka Visa i Hvara. Po nekim izvorima, obale dubrovačkog okružja bile su najviše involvirane u krijumčarenje.²⁷ Po “Statističkim napomenama o Dalmaciji” (Statistische Bemerkungen über Dalmatien, Vaterländische Blätter, Wien, 1818.), za ribarstvo se kaže: “nekada je cvjetalo, a zatim je zbog mletačkih nameta i drugih okolnosti opalo jer se prihod ribara smanjivao; na temelju prosječnog ulova plave ribe u razdoblju 1798-1807. god. procjenjuje se središnji godišnji prihod od 17,910.550 mletačkih lira”. Dalmaciji je, prema procjeni iz 1807. godine, trebalo 24,700.000 funta morske soli (za ljudsku prehranu i stoku 7,000.000, za soljenje ribe 1,000.000, te za izvoz u “Bosnu, Hrvatsku, Albaniju, Tursku, Dalmaciju itd.” 16,700.000 funta).²⁸ Elaborat Luce Torrea (oko 1840.) navodi: “Prije su se srdele i škombi mnogo prodavali i u Pugli i Abruzzima, ali je napuljski kralj stavio toj trgovini velike zapreke, određivši teški kontumac robi koja pristiže iz Dalmacije, i veliku daću na slanu ribu. ...Visoka je cijena soli, pa kad se odbiju troškovi soljenja i za barila, ribaru ne ostane nego četiri lire po miljaru robe”.²⁹ U djelu Ivana Katalinića *Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia doppo la caduta della Repubblica Veneta* (Split, 1841.) razvidan je godišnji izvoz iz Dalmacije opsega 15.000 barila usoljene ribe vrijednosti 120.000 forinta.³⁰ Prosjek ulova splitskog okružja je 1830-tih iznosio 22.800 barila plave ribe, 17.000 barila cipala (cipola) i oko 220.000 libri druge ribe. Ribolov je u Dalmaciji, tijekom ljetnog i jesenskog razdoblja 1833., donio 20.576 tisuća komada svih vrsta ribe, ali niska cijena slabašnu dobit. Obilat ulov viških ribara kretao se do 5 milijuna komada srdela odjednom. U Dalmaciji je 1860. bilo 410 ribarskih brodica (1.121 t nosivosti i 1.710 članova posade). Vransko jezero i ušće Neretve bila su područja slatkovodnog ribolova. U Opuzenu blizu Metkovića bilo je oko 200 ribara, a ulov je iznosio oko 700 kvintala godišnje. Frane Balik je u Komiži 1894. uspostavio uzgajalište jastoga (otpremani čak i nadvojvodi Karlu u Beč). Društvo za ulov spužvi i koralja iz Zadra (1874.-1904.) imalo je 40 članova i početni kapital od 4.800 fiorina.³¹ Splitsko okružje imalo je najveći dio brodica i mreža (oko polovice ukupnih plovila i mreža u pokrajini). Također, u splitskom je okružju 1822. ulovljeno 16.000 libri slatko-

²⁷ Šime Peričić, *Pomorska trgovina Dalmacije u XIX. stoljeću*, Ogranak Matice hrvatske, Zadar, 1995., str. 97-98.

²⁸ Bernard Stulli, Građa o stanju u Dalmaciji 1818. god., u knjizi: *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Konzor, Zagreb, str. 451-452; Idem-ibid., *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU*, Vol. 13, Zagreb, 1983., str. 121-122.

²⁹ Idem, Građa o gospodarstvu Dalmacije u prvoj polovici XIX stoljeća, u knjizi: *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Konzor, Zagreb, str. 580.

³⁰ Josip Basioli, Proizvodnja i promet usoljene ribe na istočnim obalama Jadrana kroz vjekove, *Pomorski zbornik* 10, Rijeka, 1972., str. 225; Idem, Trgovina i raspodjela ribe u Dalmaciji u prošlosti, *Adriatica maritima*, Vol. I, Institut JAZU u Zadru, (Institutum AJSA in Zadar), Zadar, 1974., str. 357. Inače, Ivan Katalinić (Giovanni Cattalinich) napisao je znamenito djelo *Storia della Dalmazia*, Tomo I. (1834.), II-III. (1835.), Co' Tipi dei Fratelli Battara, Zara, 295, 292, 237 str.

³¹ Šime Peričić, *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zadar, 1998., str. 118, 172, 174-175.

vodne ribe, a u jezeru Proložac, u Imotskoj krajini lovljene su manje količine jegulja u kasnijem periodu.³² U XIX. stoljeću općenito “ekonomski deficit same poljoprivredne proizvodnje ublažavan je ponešto prihodima od ribarstva”.³³

Još 1796.-1797. te 1803.-1804. i 1807. spominju se izdaci stare Bratovštine Sv. Andrije i Nikole od ribara i pomoraca (Confraternita, Scuola di s. Andrea e Niccolò de' Pescatori e Marinari), a bratovština je nastavila radom 1811. u novoj crkvi.³⁴ Po planu za obnovu ribarstva (1808.) dubrovačkog građanina Stjepana Marinija, na otoku Lastovu ulovljena riba najviše je transportirana u Dubrovnik i Ston. Ribarstvo nije bilo ni sjena nekadašnjeg i najviše je nazadovalo, otočani su zapustili uporabu mreža “trata”, a usmjerili se prema nekad zakonom zabranjenim “mrežicama”. Predlaže striktno propisivanje visine, promjera dna i sredine buradi - “disciplinu buradi” (la disciplina delli barilli) poradi izbjegnuća nepravilnosti, te poseban registar preuzimanja buradi. Zalaže se za olakšanje trgovine i dozvoljavanje vlasnicima lastovskih trata da prodaju ribu po ukazanoj prilici, jer u Lastovo dolaze barke iz Dalmacije, Istre ili suprotne obale Italije u svrhu kupovanja usoljene ribe, ali i obrnuto - Lastovljani odlaze u te krajeve prodavati.³⁵

Austrijsko društvo za ribu i morsko ribarstvo (Società Austriaca di pesca e piscicoltura marina, osnovano 15. studenog 1867.) donijelo je 10. veljače 1888. statut društva u Trstu,³⁶ u svrhu promidžbe ribarstva. Zanimljivo je da je prvi Poljodjelski zavod (učiona) u pokrajini (otvoren 16. siječnja 1887.) u Gružu, blizu Dubrovnika, imao u osnovi poučavanja, između ostalog, i ribarstvo u smislu izučavanja “znatnije vrsti ribe morske i vodene”, “naravsko i umjetno umnoživanje”, sušenje, soljenje i pripravljanje ribe u ulju.³⁷

Stari zakonodavstveni propisi o morskom ribarstvu dopuštali su veličinu od 10 mm oka na mrežama (ljetne srdelne, migavice, potegače, kogoli, strašine), osim za pojedine krajeve iznimnih slučajeva. Prije II. svjetskog rata zahtjevi tvornica su uvjetovali mreže od 9 mm, a u nekim krajevima čak 6-7 mm, pa su ulovi tih mreža od debelog konca donosili na vidjelo sitnu, čak vrsno neprepoznatljivu ribu. Tim mrežama se godišnje

³² Idem, *Gospodarske prilike Dalmacije od 1797. do 1848.*, Književni krug, Split, 1993., str. 59, 65-66.

³³ Bernard Stulli, *Ekonomsko-društvene prilike u Dalmaciji u XIX stoljeću*, u knjizi: *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Konzor, Zagreb, str. str. 596.

³⁴ V. Brunelli, *Forma Matricule marinariorum et piscatorum Jadre*, Biblioteca storica della Dalmazia (Biblioteka za povjest dalmatinsku), Diretta da G. Gelcich (Uregjena od J. Gelčića), Documenti I, Libro 2, Tipografia di G. Flori (Tiskom J. Flori), Ragusa (Dubrovnik), 1882., str. 8, 11, 15, 18.

³⁵ Bernard Stulli, *Jedan plan o privrednoj eksploataciji otoka Lastova iz godine 1808.*, u knjizi: *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Konzor, Zagreb, str. 335-336, 341.

³⁶ Sastojao se od 16 članaka. Vidi: *Statuto Società Austriaca di pesca e piscicoltura marina*, N. 2189/I, 1888, Trieste, 10. febbraio 1888., 8. str.

³⁷ *Prvo godišnje izvješće o Poljodjelskom zavodu u Gružu za školsku godinu 1887.*, Naklada Poljodjelskog zavoda u Gružu, Dubrovnik, 1887., str. 22, 26. Zanimljivo je da je u popisu imena učenika prvog tečaja školske godine 1887. naveden i kasnije čuveni Frano Supilo iz Cavtata. Ibid., str. 37.

moglo uloviti do 1.000 tona mlade srdele (3-10 grama), a oko 200 tona zamjetno veće (10-20 grama). Susljedno, ta količina bi uvjetima mrežnih propuštanja normalnim rastom bila uvelike veća - iznad 4.000 tona srdele za industriju i trgovinu. Ti neekološki i, dugoročno gledajući, ekonomskom računicom neutemeljeni zakoni, ruinali su more i ribarstvo. U Boki kotorskoj, Rijeci dubrovačkoj, Malostonskom, Kaštelanskom i Šibenskom zaljevu, Novigradskom moru i na drugim mjestima istočnojadranske obale koristila se svijeća špurtela. Spomenimo da se tadašnjim ribolovom velikih količina, srdele davala dijelom za hranu svinjama, a čak veći dio bacao zbog neekonomičnosti visokih troškova prerade.³⁸ Ribari s Visa i iz Vele Luke ulovili bi godišnje srdele u vrijednosti 100.000 - 200.000 kruna, ali tvornice za preradu srdele bile su u vlasništvu Nijemaca i Francuza.³⁹ Pomanjkanje ribe ima "opravdanje" u nesavjesnosti ribara i nemarnosti provođenja zakona, pa je tako jedan od uzroka nestašici bio uporaba dinamita kod ribanja (u Dalmaciji, otkad se počeo kopati kameni ugljen).⁴⁰ Za vrijeme II. austrijske uprave, postojale su okružnice pomorske vlade protiv štetnih sredstava (30. studenog 1871.) i protiv uporabe dinamita i drugih eksplozivnih supstanci (24. srpnja 1878.), te protiv mlječke ili mliječi (*Euphorbia*) (26. svibnja 1879.).⁴¹ Poglavitno štetna sredstva za ribanje bila su (kao uostalom i danas): dinamit, otrovi i guste sake od mreža. Ribnjaci za uzgoj raznih vrsta riba korisna su sredstva ribarstva, a inženjer Bullo izračunao je 1891. da je godišnja renta "idealnog" ribnjaka iznosila 72.000 talijanskih lira (polovica su troškovi). Kilogram najbolje vrste ribe 1891. prodavao se za 40 para. Usporedbom cijena, godišnji utržak 1920-tih morao bi se, u tom smislu, ustrošiti.⁴² Jugoslavenska pomorska matica se 1919. godine obratila Ministarstvu poljoprivrede za udjelu stipendija u svrhu izučavanja više ribarske škole u Francuskoj, ali manjkavi jugoslavenski budžet to nije mogao podnijeti.⁴³ Poznavanje faune Jadrana u pogledu pitanja ishrane, selidbe i mriještenja riba bilo je slabo, pa je postojala potreba za ihtiološkom ili biološkom postajom, jer je ribarska postaja podržavana od ugarske vlasti u

³⁸ P. I., Tko je najveći neprijatelj ribara?, *Ribarski kalendar* 1949., Izdavač: "Riba export-imort", Zagreb, 1949, str. 56-57.

³⁹ I. F. Lupis, Uzduž mora i - preko mora, *Jadran* 1909., (Koledar Godišnjak "Jadrana", Društva za mornare i radnike u Trstu), tečaj I, Tiskara "Edinost", Trst, 1908/09., str. 134.

⁴⁰ S. Pavlina, Ribarstvo (Uzrok pomanjkanju ribe), *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. I, sv. 2, Dubrovnik, 1919., str. 10-11. Okružnica Pomorske oblasti br. 661/20 od 4. veljače 1920. govori o raspoznavanju ribe ubijene dinamitom. Vidi: O ubijanju ribe dinamitom, Okružnica Pomorske oblasti, *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. II, sv. 4, Dubrovnik, 1920., str. 87-88.

⁴¹ Carlo de Marchesetti, *La pesca lungo le coste orientali dell'Adria*, Pubblicazione dell'I. R. Governo Marittimo in occasione della Mostra Austro-Ungarica a Trieste, Stabilimento Tipogr. di Lodovico Herrmanstorfer, Trieste, 1882., str. 139; Jelka Perić, Ribarstvo u Dalmaciji, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, knj. XXIX, sv. 2, Zagreb, 1934., str. 134.

⁴² Drago Mikasović, *Ribe i ribarstvo*, (uredio: J. Tebaldi), Zadruška biblioteka, knj. XXV, Izdanja Zadružnog Saveza, Leonova tiskara, Split, 1923., str. 8, 27.

⁴³ Štipendije za učenje ribarstva, *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. I, sv. 2, Dubrovnik, 1919., str. 22.

Rijeci (koja je nekad bila direktno pod Ugarskom krunom) za Hrvatsko primorje “bilo nedonošće sa šovinističkim tendencijama, a pod upravom neškolovana čovjeka (novinara), pa nije imala ozbiljniji utjecaj na razvoj našega ribarstva, nego je pokazivala pravi diletantizam”.⁴⁴ Po nekim mišljenjima, stručnjacima predvođena zoološka ili biološka postaja bila je nužnost, ali inspektorat ribarstva ne bi trebao biti u domeni upravitelja takve postaje. U doba Austrije postojala je zoološka postaja u Trstu, “ali jedino kao ekspozitura bečkog sveučilišta”. Razvidno je nenalazeće poimanje: “Il mare potrebbe il continente nutrire”.⁴⁵ Istočnojadranski ribari (koji su koristili tzv. sipac s kojeg bi ribari sačem uhvatili sipu) nisu znali za posebne vrše za sipe, dok se istočnotalijanska obala hranila u tisućama tim glavonošcem. “Negda su dalmatinske kamenice bile tako poznate da su dolazile i do trpeze rimskih careva, a sada ih na ribarnicama skoro i ne vidimo”. Juraj Carić, nadalje, smatra da bi korisni bili putujući učitelji ribarstva, a stupanj ribarstva u Dalmaciji početka 1920-tih godina kvalificira kao onaj u doba Dandola.⁴⁶ Inače, za francuske je vlade zadarski guverner Vincenzo Dandolo (bivši apotekar u Veneciji) kodificirao pravila ljetnog ribolova (1808.), koja su bila na snazi do novog pravilnika za pomorsko ribarstvo (1835.), te ponovno pravilnika za ljetni ribolov (1897.). Do 1884. pomorsko ribarstvo u Austriji je potpadalo pod kotarske oblasti, a ne pod logičnije i kasnije pomorske vlasti.⁴⁷ More kao potencijal i “živa glavnica” kod ljudi u Dalmaciji često je predstavljalo nehajnost za nečim što je oku svepristupačno, a tu “bolest” apatije ili indolencije konstatirao je još Sv. Jeronim, slavni zemljak Dalmacije, riječima “indolentia plus quam dalmatica”.⁴⁸ Neriješeno jadransko pitanje dovodilo je, po nekim, do pitanja “stvar ukusa” patriotičnosti izvoza u od Italije okupirane hrvatske krajeve, a Italija se odavno hvalila da joj nestašicu ribarskih proizvoda nadoknađuju jugoslavenski krijumčari.⁴⁹ Činjenica je, kao i onda, nazočnost hrvatskog pučanstva u tim krajevima, a ekonomija, možda često prošarana nekim sivilom, zasigurno ima svoje, mogli bismo skoro reći, bezgranične jezike sporazumijevanja.

⁴⁴ A., Ribogojstvo na našem Jadranu, *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. II, sv. 1, Dubrovnik, 1920., str. 2.

⁴⁵ P. Radić, Najveća zapreka za uređenje ribarstva, *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. II, sv. 4, Dubrovnik, 1920., str. 84-85.

⁴⁶ Juraj Carić, Za naše ribarstvo, *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. II, sv. 2, Dubrovnik, 1920., str. 40-41.

⁴⁷ M. Sardelić, O nadležnosti u pomorskom ribarstvu, *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. II, sv. 4, Dubrovnik, 1920., str. 73-75. Nadalje, isti autor raspravlja o tome je li bolje da pomorska uprava ima nadležnost nad pomorskim ribarstvom, a kotarske oblasti nad pomorskim ribogojstvom, pa važnost daje jedinstvenoj pomorskoj upravi. Vidi: Idem, Gojenje morske ribe i nadležnost, *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. II, sv. 6, Dubrovnik, 1920., str. 140-141.

⁴⁸ Frano Ivanišević, More živa glavica, *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. II, sv. 1, Dubrovnik, 1920., str. 16.

⁴⁹ Sušena riba, *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. II, sv. 7, Dubrovnik, 1920., str. 167.

Izvoz Dalmacije 1875. bio je viši od 38.000 barila usoljenih srdela (sama Komiža 22.000 barila). U Hrvatskom Primorju ribolov srdela bio je cijeloljetni, velike mreže u posljednjem desetljeću XIX. stoljeća vrijedile su 500-800 forinta, a u Dalmaciji troškovi za mrežu, drvo i ljude iznosili su oko 1.000 forinta.⁵⁰ Početkom 1890-tih godina tri tvornice sadrina u Komiži drže strani poduzetnici, a na proizvodnju soljene ribe ograničavaju se domaći proizvođači (Topić, Mardešić i Giacconi). Nakon I. svjetskog rata ima ukupno 17 tvornica ribljih konzervi, a pod austrijskom vladavinom pet je u vlasništvu tvrtke Warhanek iz Beča (Komiža, Vela Luka, Trpanj, Makarska, Postira), zatim talijanske filijale Société General Française (Komiža, Vrboska, Rogoznica, Šipan, Bijela u Boki kotorskoj), te sedam obitelji Mardešić (dvije u Komiži i Visu, te Milni, Bolu i Bijeloj). Poduzeća stranog kapitala su nakon 1918. dijelom došla u talijansko vlasništvo, a domaće poduzeće Sardina d.d. u Splitu (utemeljeno 1921.; s milijun dinara kapitala) preuzima prijašnje tvornice tvrtke Warhanek.⁵¹ Tvornice ribljih konzervi pretežno su smještene na srednjodalmatinskom otočju, a do početka XX. stoljeća sve su tvornice (sardine, ulje i buhač, tjestenina) uglavnom bile na parni pogon (osim jedne tvornice sardina).⁵² Bečki veleindustrijalac Aleksandar König u predavanju održanom 2. ožujka 1900. godine u Beču, opisao je Dalmaciju “kao idealnu kolonijalnu oblast za ekspanziju austrijskog kapitala”.⁵³ U ribarstvo ukupna uložena glavnica 1900. iznosila je u Dalmaciji 700.476 K.⁵⁴

Po ondašnjim mišljenjima, od 440 vrsta ribe u Mediteranu, u Jadranskom moru ih je zastupljeno 320.⁵⁵ Po nekim statistikama, koje znaju biti zbnunjujuće, bez hrvatskog

⁵⁰ Mišo Kišpatić, *Ribe, Prirodoslovne i kulturne crtice*, Naklada “Matice hrvatske”, Tisak Karla Albrechta, Zagreb, 1893., str. 336-337.

⁵¹ Igor Karaman, Stanovništvo i privreda Dalmacije pod austrijskom upravom (1814.-1918.), u knjizi: *Jadranske studije, Prilozi ekonomsko-socijalnoj historiji Rijeke, Hrvatskog primorja i Dalmacije od XVIII. do XX. stoljeća*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1992, str. 126-127.

⁵² Idem, Ekonomske prilike u Splitu i srednjoj Dalmaciji do početka XX. stoljeća (s posebnim obzirom na pomorsko poduzetništvo), u knjizi: *Jadranske studije, Prilozi ekonomsko-socijalnoj historiji Rijeke, Hrvatskog primorja i Dalmacije od XVIII. do XX. stoljeća*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1992., str. 168-169.

⁵³ Idem, Socijalno-ekonomsko stanje pokrajine do prvog svjetskog rata i takozvana vladina akcija za gospodarsko podizanje Dalmacije, u knjizi: *Jadranske studije, Prilozi ekonomsko-socijalnoj historiji Rijeke, Hrvatskog primorja i Dalmacije od XVIII. do XX. stoljeća*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1992, str. 193.

⁵⁴ Škender Horvat, *Ribe i ribogojstvo*, Društvo Sv. Jeronima, Tisak Antuna Scholza, Zagreb, 1901., str. 48-49. Tako je od ljetnog ribolova u Dalmaciji 1900. posojeno ukupno 10.673 barila srdela (nešto skuša i lokardi) u vrijednosti 369.713 K (više za 35.283 K nego 1899.). Najviše na Hvaru (169.527 K), Visu (111.503 K), Braču (74.557 K), Splitu (36.410 K), Makarskoj (21.000 K), Šolti (9.330 K), Baškoj Vodi (5.020 K). Dalmatinskim tvornicama ribljih konzervi (najviše u ulju) prodano je 1.154.050 glava srdela vrijednosti 18.163 K. U ribarstvu je bilo angažirano 728 lađa i 3.184 ribara. Ukupna uložena glavnica zapravo je zbroj vrijednosti ribarskih lađa (389.616 K) i ribarskih sprava (310.860 K).

⁵⁵ Antonio Cav. de Vuković, *La pesca di mare e le misure necessarie per favorirne e rialzarne le sorti*, (Dalla “Volkswirtschaftliche Wochenschrift”), Versione di Joso Modrić, Ristampato dal “Pensiero Slavo”, Tipografia Pastori Edit., Trieste, 1894, str. 6.

dijela obale, na istočnojadranskoj obali 1904. ribarilo je 5.045 barki (ukupno 11.692,5 t) i 18.258 članova posada.⁵⁶

Po čl. 2. i 4. Zakona (naredbe) o pomorskom ribolovu iz 1922. općinama nije bilo “dopušteno dati u zakup ribolov, koji je pridržan isključivo primorskim stanovnicima za jednu morsku milju od kraja”, te je bilo zabranjeno loviti i prodavati mrijest i riblju mlad. Po čl. 3, 4. i 5. Propisa za ljetni ribolov na dalmatinskom primorju iz 1920, propisana je veličina oka od 10 mm za ljetne mreže (trate), a gdje ima malo srdele najmanje 7 mm, te najveća dužina vojga (sastavljene od više komada mreže - budela) do 500 m, širina (visina) najviše 14 m, a oko tih mreža ne manje od 14 mm sa svake strane oka.⁵⁷ Usporedbe radi, po čl. 12. Zakona o morskom ribarstvu (1966.), oka na vreći povlačne mreže nisu smjela biti manja od 20 mm, oka na košulji od 40 mm (po dužini jedne stranice od uzla do uzla oka), a po čl. 18. oka na vršama za lov jastoga, hlapova i ostalih velikih rakova nisu smjela biti manja od 120 mm, te po čl. 25. oka na vreći obalnih mreža potegača nisu smjela biti manja od 12 mm, oka mreža za lov cipala manja od 24 mm i oka na vrši za lov sitne ribe i rakove manja od 20 mm.⁵⁸ Ribanje srdela u Dalmaciji (dijelom i u Istri do Rovinja) imalo je dva načina: ljetnim potegačama (tra(k)tama - tratte) i mrežama na incet (imbrok - incetto) u Dalmaciji zvanim vojge (špeduni, budela), a u Istri srdjelare (sardellere) i manaide.⁵⁹ Lovišta srdela uz istočnojadransku obalu bila su u znatnijoj mjeri: od Ulcinja do Cavtata, od Cavtata do Orebića, otoci Mljet, Korčula, Lastovo, Kopište, Sušac, od Orebića do Baške Vode, otok Hvar, Vis, Biševo, Svetac, Palagruža, Brač, Šolta, od Baške Vode do Rogoznice, otoci Žirje, Murter, Kornatsko otočje i Dugi otok, od otoka Pašmana do Paga i Lošinja, otok Cres, od Novigrada do Opatije i od Opatije do Kopra.⁶⁰ U kočarskom području srednjeg Jadrana (kanalsko područje) u razdoblju od 1963. do 1967. ulovljenih vrsta

⁵⁶ *Protocollo delle sedute della Commissione centrale per la Pesca marittima tenute a Trieste nei giorni 10, 11 e 12 Dicembre 1904...*, Stab. Tip. Antonio Carniel, Trieste, 1905., str. 10.

⁵⁷ *Zakon (naredba) o pomorskom ribolovu* od 30. III. 1922. (Službene novine, br. 243/22), *Propisi za ljetni ribolov na dalmatinskom primorju* (Naredba Pomorske Oblasti od 21. III. 1920., br. 2138/20), Izdanja Pomorske uprave, Hrv. štamparski zavod d. d. Zagreb, Bakar, (ožujak) 1920., str. 2-3, 11.

⁵⁸ Tomislav Macan, Bitno iz novog Zakona o morskom ribarstvu, u knjizi: *Dubrovnik Martola Dupca*, (Priredio: Trpimir Macan), Matica hrvatska, Dubrovnik, 1997., str. 331-332.

⁵⁹ *Ribarski priručnik za godinu 1913*, (Manuale del pescatore per l'anno 1913), (Priredio (Compilato da): Ivan Pastrović (Giovanni Pastrović), Tipografia G. Caprin, (Stabilimento Artistico Tipografico G. Carpin), Trieste, 1912., (1913.), str. 77. U tom priručniku doneseni su zanimljivi statistički podaci o ribarstvu prethodnih godina, a također i prijepis Pravila glede ljetnjeg ribarenja za Dalmatinsko Primorje (Norme sulla pesca estiva nel Litorale Dalmato, C. kr. pomorska Vlada (I. R. Governo marittimo), br. 2.704. ex 1887., str. 116-133), te sprječavanja uporabe modre galice (*sofato*) za lov hobotnica i vapnenog karbura (*carburo di calcio*) za lov ribe (br. 4167; Trst. 4. ožujka 1905.), uz prijetnju strožih kazni po čl. 18. Ministarske naredbe o morskom ribolovu od 5. prosinca 1884. Ibid., str. 156.

⁶⁰ Fabjan Grubišić, *Lovišta srdela uz jugoslavensku obalu, njihov raspored i karakteristike*, (*Sardines (Sardina Pilchardus Walb)*, *Fishing localities along the Yugoslave Coast, Their Distribution and Characteristics*), Posebna izdanja, Institut za oceanografiju i ribarstvo, Split, 1968., str. 4-18.

riba bilo je između 39-55.⁶¹

Na velikoj svjetskoj izložbi u Londonu (1851.) mogla je između ostalih, prema mišljenju Zadrana Kuzme Begne, biti izložena i soljena riba iz Dalmacije.⁶² Na Jadranskoj izložbi u Zagrebu (25. VI. - 5. VII. 1938.) mogle su se, između ostalih, vidjeti uljane slike glavnih vrsta riba, ribarski alati, mreže, udice, parangali, sprave, svjetla za noćni ribolov, tipovi ribarskih lađa, dijagramski prikazi načina ribolova, godišnji ulov ribe, i dr. Najposjećeniji dio izložbe, morski akvarij (16 bazena) koji je dočaravao život riba, rakova i mekušaca, zasluga je Ocanografskog instituta u Splitu.⁶³

“Ribareva žena, svakog dobra željna” bila je poslovice koja se u Dalmaciji nije mogla lako iskorijeniti, ako se razvijanje ribarstva prepusti pojedincima, a još 1930. postoji ona uzrečica iz starijeg vremena: “Pleti kotac k’o i otac”.⁶⁴ Nekako početkom 1930-tih postojali su na istočnojadranskoj obali prvi ribarski parobrodi i motorni brodovi, dubinske mreže i tada noviji ribarski alat.⁶⁵ Udjeli u sadržaju ulova (Komiža, Vrboska, Kaštelanski zaljev) 1931. bili su: srdele 91-98%; skuše 1%; bukve 0,8-3,5%; inćuni, (šnjuri) i dr. 0,5-4%; te ostale ribe 0,2-0,7%.⁶⁶ Ulov se dijelio na 42 dijela (do kraja ljetnog ribolova 1935.), uz pretpostavku angažiranosti 20 ljudi na mreži (potegači; po komiškim običajima), a zahtjevu ribara 1936. da se primijene 32 dijela, odobreno je 36 dijelova.⁶⁷ U ondašnjoj Primorskoj banovini nekadašnje Jugoslavije 1933. godine ulovljeno je 3.455,93 t riba selica, ostalih vrsta riba 1.184 t, rakova oko 32 t, mekušaca oko 274 t, a usoljene ribe bilo je 1.065 tona. Italija je najbolji kupac svježe ribe, Grčka je od te godine najveći kupac slane ribe, a od 19 tvornica sardina radilo ih je samo 9 te 1933. godine.⁶⁸ Sveukupni ulov ribe 1922. iznosio je 3.800 t (23,5 milijuna dinara), a

⁶¹ Stjepan Jukić, Kočarska područja u srednjem Jadranu, (Trawl fishing grounds in the Central Adriatic), *Acta Adriatica*, Vol. XVII, No. 1, Institut za oceanografiju i ribarstvo, Split, 1975., str. 13.

⁶² Stijepo Obad, Dalmacija na evropskim izložbama sredinom devetnaestog stoljeća, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* (Razdio društvenih znanosti), sv. 20 (9), 1980.-1981., Zadar, 1982., str. 106-107.

⁶³ J. R., Jadranska izložba u Zagrebu, *Naš mornar 1939*, (Ilustrovani kalendar Jadranske straže), god. XII, Split, 1938/39, str. 73, 75-76.

⁶⁴ Vlaho Fortunić, *Crtime o ribarstvu uopće, a nadasve u području bivše Republike Dubrovačke*, Naklada štamparije “Jadran”, Dubrovnik, 1930., str. 12-13.

⁶⁵ Našim ribarima na Jadranu, *Ribarski kalendar za godinu 1933.*, (Ilustrovani kalendar i priručnik Jadranske straže), god. IV, Izdaje: Oblasni odbor Jadranske straže u Splitu, Državna štamparija u Sarajevu, Split, 1932., str. 23.

⁶⁶ S. Mužinić, *Ekološka ispitivanja na jadranskoj srdeli (Culpea Pilchardus Walb.)*, Štamparija Dragomira Popovića, Beograd, 1936., str. 16-17.

⁶⁷ Podjela na 36 dijelova: 13 (mreža, brodovi, fenjeri i ostali pribor vlasniku i glavnom svječaru); 2 (drugom svječaru); 4 (dvojici veslača); 1,5 (parunu - upravljaču); 1,5 (barkeru - lađaru); 14 dijelova (preostaloj družini - pomoćnim ribarima). Vidi: Šime Županović, *Naše ribarstvo od propasti Mletačke Republike do 1941. godine*, *Pomorski zbornik I*, (Jubilarni broj), JAZU, Zagreb, 1962., str. 436.

⁶⁸ *Zapisnik plenarne Komorske sjednice 1934* sa prilogom (Osvrtna na privredne prilike i ekonomski problemi Primor. banovine u 1933.), Trgovinsko-industrijska komora u Splitu, Štamparsko poduzeće “Novo doba”, Split, 1934., str. 13-15.

1930. u Kraljevini Jugoslaviji 6.800 t (50.176.692 dinara), 1931. godine 6.200 t (oko 44.423.307 dinara)⁶⁹, zatim 1932. oko 7.200 t (oko 39.071.898 dinara)⁷⁰, 1933. oko 7.131 t (oko 34.653.219 dinara)⁷¹, 1934. oko 7.776.114 t (oko 37.523.749 dinara)⁷², 1935. ukupno 7.440.875 t (29.791.470 dinara)⁷³, 1936. ukupno godišnje (proizvodi mora) 6.333.960 t (30.252.090 dinara)⁷⁴, 1937. ukupno 7.189.138 t (34.892.400 dinara)⁷⁵, te 1938. ukupno (ribe, rakovi i dr.) 8.015.682 t (39.106.670 dinara).⁷⁶ Prema količini prerađene ribe 1939. godine u ondašnjoj Jugoslaviji, preradba je 1947. porasla za 47%, a 1949. za 200%.⁷⁷ Ribarske zadruge osnivane su većinom slučajeva nakon 1910. godine. Prije II. svjetskog rata bilo ih je 113, da bi ih 1946. bilo 17, zatim 1947. samo 3, a već 1948. ih uopće nema. Zadruga s kolektivnim sredstvima bilo je samo 10-15. U Splitu je bilo sjedište Glavnog zadružnog saveza za učlanjene članice - zadruge. Savez je novac investirao u industriju kože i druge industrijske grane u Omišu, koji je propao uslijed konkurentnosti i malverzacija. Uz gubitak od 60 milijuna dinara

⁶⁹ *Specijalna statistika morskog ribarstva*, Ministarstvo saobraćaja Kraljevine Jugoslavije, Direkcija pomorskog saobraćaja, god. 1931., Štamparija "Merkur", Split, 1932., str. 9.

⁷⁰ *Specijalna statistika morskog ribarstva*, (*Statistique de la pêche maritime*), Kraljevina Jugoslavija, Ministarstvo saobraćaja, Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu, (Royaume de Yougoslavie, Ministère des Communications, Direction des communications maritimes, Split), god. (Année) 1932., Hrvatska štamparija S. Vidović, Split, 1933, str. 4, (14-15).

⁷¹ *Statistika morskog ribarstva*, (*Statistique de la pêche maritime*), Kraljevina Jugoslavija, Ministarstvo saobraćaja, Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu. (Royaume de Yougoslavie, Ministère des Communications, Direction des communications maritimes, Split), god. (Année) 1933., Štamparija "Merkur" J. Radeljak, Split, 1934., str. 6, (21).

⁷² *Statistika morskog ribarstva*, (*Statistique de la pêche maritime*), Kraljevina Jugoslavija, Ministarstvo saobraćaja, Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu. (Royaume de Yougoslavie, Ministère des Communications, Direction des communications maritimes, Split), god. (Année) 193., Hrvatska štamparija Stjepan Vidović, Split, 1935., str. 5, (17).

⁷³ *Statistika morskog ribarstva*, (*Statistique de la pêche maritime*), Kraljevina Jugoslavija, Ministarstvo saobraćaja, Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu. (Royaume de Yougoslavie, Ministère des Communications, Direction des communications maritimes, Split), god. (Année) 1935., Štamparsko poduzeće "Novo doba", Split, 1936., str. 7, (30). Tu, naime, stoji da je proizvod cijelog ribolova 1934. iznosio ukupno 7.778.801 t (37,552.290 milijuna dinara).

⁷⁴ *Statistika morskog ribarstva*, (*Statistique de la pêche maritime*), Kraljevina Jugoslavija, Ministarstvo saobraćaja, Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu. (Royaume de Yougoslavie, Ministère des Communications, Direction des communications maritimes, Split), god. (Année) 1936., Hrvatska štamparija, Split, 1937., str. 16, (41).

⁷⁵ *Statistika morskog ribarstva*, (*Statistique de la pêche maritime*), Kraljevina Jugoslavija, Ministarstvo saobraćaja, Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu. (Royaume de Yougoslavie, Ministère des Communications, Direction des communications maritimes, Split), god. (Année) 1937., Hrvatska štamparija, Split, 1938., str. 8, (24).

⁷⁶ *Statistika morskog ribarstva*, (*Statistique de la pêche maritime*), Kraljevina Jugoslavija, Ministarstvo saobraćaja, Direkcija pomorskog saobraćaja u Splitu. (Royaume de Yougoslavie, Ministère des Communications, Direction des communications maritimes, Split), god. (Année) 1938, Hrvatska štamparija, Split, 1939., str. 5, (24).

⁷⁷ Ivo Brajčin, Naša ribarska industrija, *Ribarski kalendar* 1949, Izdavač: "Riba export-imort", Zagreb, 1949., str. 59.

zadružnog novca, Savez je bankrotirao. Nakon rata, kolektivnim sredstvima ribari 80 zadruga (2.700 članova). Ozbiljan nedostatak ribarskih zadruga bila je usredotočenost na alate za ljetni ribolov.⁷⁸ Zanimljivo je da je po čl. 2. gotovo identičnih bianco Pravilnika Ribarske zadruge (1921. i 1928.) navedeno da će ribarska zadruga sudjelovati u ustanovama za socijalnu skrb (osiguranje ribara u slučajevima nezgoda, nemoći, bolesti i starosti), te obavljati stručnu, praktičnu i općekulturnu izobrazbu (knjige i časopisi, predavanja, tečajevi, sastanci, uvođenje čitaonica, knjižnica i sl.), a po čl. 5. “u zadrugu ne smiju da budu primljeni: poznati pijanci, smutljivci i dinamitaši, te uopće čeljad sumnjiva ponašanja”.⁷⁹ Za primitak u zadrugu bila je potrebna pismena izjava prijaviteljenika, uplaćivanje upisnine i poslovnog udjela (čiju visinu propisuju pojedina pravila), kojih je svrha da “dotičnik pokazuje svoju ozbiljnu nakanu, a ne tek lakomisljeno pristajanje, da postane članom zadruge i što je time moralno i materijalno vezan uz zadanu svoju riječ”.⁸⁰ Po čl. 7. Pravilnika Jugoslavenskog društva ribara na Jadranu (1935.) organi društva su, pored godišnjeg zbora, glavni odbor (Split), okružni odbori (Sušak, Šibenik, Split, Dubrovnik i Kotor), te mjesni odbori (svako mjesto u kojem je lučki ured).⁸¹ Od prodane slane ribe Ribarske radne zadruge u Veloj Luci na Korčuli (1945.) od 3.014.992 dinara, čisti je dobitak iznosio 163.542 dinara (fond za izgradnju barake za soljenje ribe i pričuve 86.771 dinara, a poslovni višak 86.771 dinara).⁸² U ondašnjoj (poslije II. svjetskog rata) NR Hrvatskoj postojalo je 35 slatkovodnih ribarskih organizacija (oko 2.000 članova ili 200 profesionalnih ribara, 1.000 povremenih ribara i 800 udičara).⁸³ Još je 1949. godine Josip Basioli upozoravao da je složenoj i raznovrsnoj grani privrede, kao što je ona ribarska, potrebna statistika i evidencija kao pomagač, mjeritelj i putokazatelj, ili preciznije: statistička služba ribolova, statistička služba ribarske industrije i trgovačka statistička služba prometa ribom.⁸⁴

⁷⁸ Borislav Marinović, Problemi našeg morskog zadrugarstva, *Ribarski kalendar* 1949., Izdavač: “Riba export-import”, Zagreb, 1949., str. 49-51. Pomorska oblast Kraljevine SHS sugerirala je 1920. odredbom (br. 663/20) obvezno članstvo u ribarskim zadrugama. Vidi: Ljubomir Tomašić, Obavezna organizacija ribara, *Naše more*, (Glasilo Jugoslavenske pomorske matice Društva jugoslavenskih pomoraca i prijatelja mora), god. II, sv. 5, Dubrovnik, 1920., str. 115-116.

⁷⁹ *Pravilnik Ribarske zadruge u... uknjižene sa ograničenim jamstvom*, Izdanje Zadružnog saveza u Splitu, Leonova tiskara, Split, 1921., str. 1-2, 4; *Pravilnik Ribarske zadruge u...*, Zadrugarska biblioteka, sv. XXXIV, Izdanje Zadružnog saveza, Hrvatska štamparija Gradske štedionice, Split, 1928., str. 2-3.

⁸⁰ J. Tebaldi, *Priručnik za osnivanje i registriranje zadruga*, Zadrugarska biblioteka, sv. XXXIII, Izdanje Zadružnog saveza u Splitu, Hrvatska štamparija, Split, 1927., str. 6, 8.

⁸¹ *Pravilnik (pravila) Jugoslavenskog društva ribara na Jadranu*, Trgovačka tiskara, Split, 1935, str. 3. Inače, Jugoslavensko društvo ribana na Jadranu postojalo je po ondašnjim propisima zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima od 18. rujna 1931. (Službene Novine, br. 217). Ibid., str. 9.

⁸² Ivo Žuvela, *Ribarska radna zadruga Proleter, Vela Luka*, Prinosi proučavanju ekonomike ribarstva i ribarstvenog prava, knj. 2, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1956., str. 2.

⁸³ Emil Kapac, Slatkovodno ribarsko zadrugarstvo, *Ribarski kalendar* 1949., Izdavač: “Riba export-import”, Zagreb, 1949., str. 138.

⁸⁴ Josip Basioli, Statistika i evidencija su stvarno ogledalo života naroda, *Ribarski kalendar* 1949,

Pred II. svjetski rat, godišnja konzumacija ribe bila je u Japanu 45,5 kg, Engleskoj 13,5 kg, Njemačkoj 9,5 kg, Francuskoj 7,5 kg, Italiji 6 kg, a u ondašnjoj Jugoslaviji samo 0,5 kg po stanovniku. Tijekom stoljeća riba se sušila na vatri, pa dimu, zatim se konzervirala soljenjem i mariniranjem, a XIX. stoljeće donosi novost trajnog konzerviranja (u limenim kutijama).⁸⁵ U poraću, "Riba" poduzeća imala su više od 30 brodova (u sezoni) nosivosti 2-7 vagona glede povoljnijeg otkupa i distribucije ribe.⁸⁶ Usporedbe radi, u ribarstvu Istre po važnosti su prvenstveno srdela i skuša. Prosjek ulova od 1939. do 1949. bio je 4.182 t, od toga 80% bila je plava riba (uglavnom srdela). Stare jugoslavenske desetogodišnje statistike govore o ulovu od oko 6.000 t za cijelu obalu. Samo u Rovinju, najjačem tadašnjem centru Istre i većinom cijele istočnojadranske obale, prije II. svjetskog rata bilo je 28 velikih plivarica (za lov plave ribe). U istarskom Pomeru i Limskom kanalu, prije II. svjetskog rata, godišnji uzgoj kamenica iznosio je 10.000.000 komada.⁸⁷

Prvi put u Europi tunolov na otvorenom moru uveden je 1929. godine upravo u ondašnjoj Jugoslaviji.⁸⁸ Drugi svjetski rat donosi potpuno stradavanje tunolovstva, a u razdoblju od 8. svibnja 1945. do 21. svibnja 1946. nije bilo ni jednog broda tunolovca u većem dijelu istočnojadranske obale.⁸⁹ Područja tunolova na istočnojadranskoj obali bila su poznata: zapadna obala Istre, istočna obala Istre i Riječki zaljev, Bakarski zaljev, otoci Krk, Cres, Lošinj, Rab, Pag, Vinodolski kanal, Velebitski kanal, Novigradsko more, Zadarski arhipelag, šibensko i splitsko područje, srednjodalmatinski otoci, Makarsko primorje, južnodalmatinski otoci (Korčula, Lastovo, Mljet), područje poluotoka Pelješka, dubrovačko područje, Boka kotorska i Crnogorsko primorje, te otvoreni Jadran.⁹⁰

Kočica ili tartana (obalna mala mreža vuča, uglavnom za lov gire) pojavila se u Velikom Lošinjku oko 1879. godine, a nju su talijanski ribari prenijeli u Italiju. Tijekom talijanske dominacije dijela istočnojadranske obale, tu mrežu prenijeli su i ribari Silbe i Ista, a 1946. i 1947. ima je i na području Zadra.⁹¹

Izdavač: "Riba export-imort", Zagreb, 194., str. 47-48.

⁸⁵ Frane Srdar, Riblji proizvodi koji dolaze u obzir za trgovinu, *Ribarski kalendar* 1949., Izdavač: "Riba export-imort", Zagreb, 1949., str. 74.

⁸⁶ Stanko Kaleb, Otkup i raspodjela svježe morske ribe, *Ribarski kalendar* 1949, Izdavač: "Riba export-imort", Zagreb, 1949., str. 78.

⁸⁷ Viktor Križanec, Ribarstvo Istre, *Ribarski kalendar* 1949., Izdavač: "Riba export-imort", Zagreb, 1949., str. 82-83.

⁸⁸ Antun Viličić, Lov tunja na otvorenom moru, *Ribarski kalendar* 1949, Izdavač: "Riba export-imort", Zagreb, 1949., str. 124.

⁸⁹ Vjekoslav Vitlov, Razvoj tehnike tunolova kod nas, *Ribarski kalendar* 1949, Izdavač: "Riba export-imort", Zagreb, 1949., str. 120.

⁹⁰ Josip Basioli, *Tunolov na Jadranu*, Prinosi proučavanju ekonomike ribarstva i ribarskog prava, knj. 5, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1962., str. 26, 30, 33, 38, 41, 43-44, 47, 49, 52, 54, 58, 63, 70, 75, 82, 84-85, 87, 89, 92-93.

⁹¹ Pave Lukin, Mala obalna vuča, *Ribarski kalendar* 1949., Izdavač: "Riba export-imort", Zagreb,

Prema čl. 3. Propisa (Disciplinare) šibenske općine (20. studenog 1855.) prodaju na malo (svježe ribe i rakova) mogli su obavljati jedino, osobno, ribari bez sudjelovanja trećih osoba, a po čl. 5. riba se dijelila u tri kategorije: prvu (pesce minuto - sitna riba), drugu (pesce distinto - trlje, cipli, srdele, gavuni, listovi, lignje i jegulje) i treću klasu (pesce grande - sve velike ribe teže od 2 unče).⁹²

Mnogi Zlarinjani bavili su se ribarstvom, uključujući koraljarstvo - po katastarskom operatu iz 30-tih godina XIX. stoljeća, oko 255 ljudi (bave se i poljoprivredom): ukupno 36 barki i 149 ljudi, a ostali su angažirani u lovu koralja (od Kornata do Boke kotorske, nekih 12 barki sa 5 članova posade), a 11 barki sa 5 ljudi izvan Dalmacije "na Levantu oko Jonskih otoka". Na području Zlarina (Zlarin, Prvić, Žirje, Kaprije) obavljao se 1843. ribolov sa 60 trata i 36 mreža na zabod, uz značajan ulov škombri, srdela i gavuna. Posoljena riba izvozila se u Papinsku državu, Napulj i Grčku. Utrošak soli za soljenje iznosio je 250.000 funta (oko 140 t). Pomorski delegat u Zlarinu donosi 1851. ove podatke: "Troškovi za jednu tratu, s održavanjem i plaćom ljudi, dosižu od 500 fjorina, ne računajući 400 fjorina ostalih troškova za tratu godišnje. Lovi se od travnja do rujna. Troškovi trate obuhvaćaju: najam za tri barke, ribaricu i dvije svjećarice 75 f.; plaće ljudima za cijelo ljeto 125 f., te troškovi same trate 300 fjorina, što sveukupno čini 500 fjorina". U Trst, Furlaniju, Lombardiju, Papinsku državu, Napuljsko Kraljevstvo i otoke Levanta odvozila se slana riba. Kasnije, u idućem stoljeću, osnovana je u obližnjem Šibeniku Ribarsko-koraljarska zadruga (1911.), uz potrebu radionice za brušenje koralja (strojevi naručeni u Češkoj 1912.). Koraljarsko-spužvarska zadruga, osnovana u Zlarinu (1931.), imala je 1932. poslovni udjel od 450 dinara, uplaćenih udjela 4.500 dinara, te 22 člana.⁹³ Prvi put je u Dalmaciji ronilo (ronilačku spravu) za vađenje spužava primijenilo svojevršno ribarsko društvo u Zadru 1875. godine, a 1892. Austrijsko ribarsko društvo u Trstu. Nakon što su ostali bez spužava, tršćanski su trgovci 1895. tražili da Pomorska vlada u Trstu dozvoli svakom ronioncu lov spužava uz prethodnu prijavu. Kako se u Dalmaciji i Istri pojavilo 14 ronilačkih sprava koje su tijekom tri godine opustošile morsko dno, trgovci spužvama u Trstu opet nastoje da se lov spužava ronioncima zabrani, što je Pomorska vlada i učinila (vrijedi još i 1909. godine). Koralja, što bi ih izvadili Zlarinjani tijekom plodne godine, bilo bi oko 250-300 kg (pravog crvenog koralja), a 80-100 kg škarta.⁹⁴ Kuriozitet je da u najnovije vrijeme (2005.) u Hrvatskoj ima 7 profesionalnih koraljara (vadžilaca koralja).

Postojale su neke procjene da samo novigradsko područje može dati 5 milijuna, moguće i 10 milijuna mušula (dagnji) godišnje, a prirodna (samonikla) područja uzgoja

---

1949., str. 135.

⁹² Šime Županović, *Ribarstvo šibenskog područja*, Prinosi proučavanju ekonomike ribarstva i ribarskog prava, knj. 6, Jadranski institut JAZU, Zagreb, 1963., str. 65.

⁹³ Bernard Stulli, *Povijest Zlarina*, u knjizi: *Iz povijesti Dalmacije*, Književni krug, Split, 1992., str. 321-322, 325-326, 340.

⁹⁴ V. Belamarić, *Spužvarski i koraljski obrt kod nas i u drugim zemljama, Jadran 1909.*, (Koledar Godišnjak "Jadrana", Društva za mornare i radnike u Trstu), tečaj I, Tiskara "Edinost", Trst, 1908/09, str. 66-67, 77.

spominjana su kao moguća u spomenutom Novigradu (s Karinom i krajnjim istočnim dijelom Podvelebitskog kanala), Šibeniku (od ulaza u kanal Sv. Ane do Skradina), Neretvi (od luke Ploče do Malog Stona), cijeloj Boki kotorskoj, jednom dijelu (tek u najnovije vrijeme otklonjenih zagađivača) Kaštelanskog zaljeva i kod Trogira, području Pule i dr.⁹⁵ Danas je najveći uzgoj dagnji u Malostonskom zaljevu, te nešto blizu Neuma. Na Otoku života u Malom Stonu (blizu Luke) osnovana je 1946. pokusna Ribarstvena stanica za unapređenje i razvijanje uzgoja školjkaša, te ispitivanje moguće isplativosti uzgoja spužvi i velikih rakova (hlapova).⁹⁶ Za lov jastoga (*Palinurus vulgaris*) i hlapova (*Homarus vulgaris*) bili su originalnošću metoda lova i lovnih sredstava istaknuti centri: otoci Vis, Žirje i Mljet. Rekordan ulov jastoga i hlapova bio je 1911. u težini od 42 tone, dok je prosječni ulov 1877.-1881. iznosio oko 24 tone, u razdoblju 1947.-1951. nije premašivao 20 tona, ali lovna sezona 1953. dala je 80 tona.⁹⁷ Po čl. 11. i 12. Naredbe Ministarstva trgovine i poljodjelstva (1884.) lov hlapa i jastoga (najmanje dužine 20 cm, bez klijesta) bio je zabranjen od 1. veljače do kraja travnja, vađenje kamenica (najmanje 5 cm) od 1. travnja do kraja kolovoza, te dagnji (najmanje 3 cm) od 1. ožujka do kraja travnja.⁹⁸ Uzgajalište kamenica (oštriga) u Sutvidu blizu Drača (u blizini Janjine na Pelješcu) ubrajalo se, krajem XIX. stoljeća u najbolje na Jadranu i u Austro-Ugarskoj Monarhiji, usporedive s vrstama Whitestable i Ostende (Belgija).⁹⁹ Koncesije za uzgoj oštriga (kamenica) u Dinjiškoj na Pagu i zatonu Neuma dane su oko 1932. godine, a udjeljenih devet koncesija (umjetna i prirodna uzgajališta) nakon I. svjetskog rata govori u prilog nastojanja Pomorske uprave (novčana pomoć od 172.000 dinara) glede unaprjeđenja te grane morskog ribarstva. Stonski kanal je imao 6 umjetnih uzgajališta, a po jedno pokusno postojalo je u Velom Ratu i Vranjicu. Ipak, usporedbe radi sa spomenutom novčanom pomoći, tadašnja Francuska proizvodnja oštriga iznosila je oko 300 milijuna dinara.¹⁰⁰

Najviše se jegulja lovilo u području Neretve, pa tako i nakon II. svjetskog rata, gdje se ulovljavalo oko 8 vagona, uz veći potencijal i mogućnost bolje organiziranosti

⁹⁵ Luka Ruić, Velike mogućnosti uzgoja daganja, *Ribarski kalendar* 1949., Izdavač: "Riba export-import", Zagreb, 1949., str. 87.

⁹⁶ M. Mihailinović, Uzgoj školjkaša, rakova i spužava, *Ribarski kalendar* 1949, Izdavač: "Riba export-import", Zagreb, 1949., str. 105.

⁹⁷ F. Grubišić, *Jastog i hlap*, Mala ribarska biblioteka, knj. I, Izdanje Udruženja morskog ribarstva Jugoslavije, Rijeka, 1954., str. 3, 17.

⁹⁸ *Naredba ministarstva trgovine i poljodjelstva u dogovoru s ministarstvom unutrašnjih posala dneva 5 prosinca 1884 glede pomorske ribarštine*, Tiskom Austro-ugar. Lloyda, Trst, 1884, str. 4.

⁹⁹ Oskar Hovorka pl. Zderas, *Gojilište kamenica (oštriga) u Sutvidu blizu Drača*, (Pretiskano iz "Prosvjete"), Tisak Antuna Scholza, Zagreb, 1899., str. 4, 8, 12. Tu su reproducirane 4 fotografije uzgajališta koje je autor uslikao 1898. i poklonio Austrijskom društvu za ribolov i uzgoj riba u Trstu, te su objavljene u *Decimo Congresso generale della Società austriaca di pesca e piscicoltura marina*, Trieste 1898.

¹⁰⁰ Krunoslav Babić, Ostriga, najomiljeliji naš školjkaš, *Ribarski kalendar za godinu 1933.*, (Ilustrovani kalendar i priručnik Jadranske straže), god. IV, Izdaje: Oblasni odbor Jadranske straže u Splitu, Državna štamparija u Sarajevu, Split, 1932., str. 25, 30-31.

uzgoja i lova.¹⁰¹

Na Pelješcu i Korčuli ribari su od ulovljenih mrijesnih (butarganih) cipala (cipola) vadili i sušili ikru koje je 1938. osušeno 150 kg, a na cijelom ondašnjem jugoslavenkom dijelu istočnojadranske obale te godine ulovljeno je 2.720 kvintala cipala (Nere-tva 1.300 kvintala, Ulcinj 400 kvintala, a ostalo u području Pelješca, Korčule, Trogira, Šibenika i Novigradskog zaljeva).¹⁰²

Po nekim autorima, 30-tih godina XX. stoljeća trgovina i promet svježom ribom po razvoju su podsjećali na razdoblje 1850.-1860. godine kod drugih zemalja. Nesposobnost da se plasira ni 5.000 t svježe morske ribe u cijeloj ondašnjoj Jugoslaviji i susjednim državama, govori u prilog zaostalosti. Tadašnje primorsko pučanstvo (oko pola milijuna stanovnika) trošilo je godišnje više od 3.000 t ribe, a nesposobnost da se proda i plasira preostalih 2.000 t svježe ribe, koliko je tada mogao potrošiti jedan velegrad, potvrđuje je te zaostalosti.¹⁰³

Između dva svjetska rata intencija je i na sportskom ribolovu. Razonodu je sportski ribar mogao naći od Sušaka do ušća rijeke Bojane, do nekih 5-6 milja od morske obale. Domaći su ribolovci držali Krunsko otočje (Kornate) Eldoradom. Zubatac se mogao loviti po svim kosama blizu obale, pagar i arbun po svim podmorskim hridima, lubin i komarča po svim lukama i u dosta uvala, a šarag, ušata (ukjata), ugor, kanjac i sl. gdje je kamenito dna.¹⁰⁴

Za potrošnju stanovništva odlazilo je skoro 60% ulova u razdoblju 1948.-1951., već 1953. samo 32%, a 1954.-1956. oko 40%. Aktivno je bilo 27 tvornica ribljih konzervi dnevnog kapaciteta oko 100 t sirovine. Hladioničkim prostorom raspolagale su sve veće tvornice, a uključivo s centralnom hladnjačom u Rijeci, moglo se prihvatiti više od 1.000 t ribe. Na istočnojadranskoj obali u razdoblju od 1957.-1978. nije bio izgrađen niti jedan ribarski brod, a od 1978.-1985. nabavljeno je oko 20-tak novih brodova (mahom za ribolov lebdećim povlačnim mrežama). Štetnost ulovljenih nedoraslih primjeraka ribe utječe na cjelinu biomase (iako su primjerci ispod 10 cm zakonski zabranjeni za ulov), a nedorasle srdele u Novigradskom moru 1985. ulovljeno je više od 500 tona. Brodovi "Jadran" poduzeća (Split) ulovili su, prema nekim okvirnim procjenama, u razdoblju od 1948.-1985. više od 10.000 t vrlo kvalitetne pridnene ribe

¹⁰¹ J. P., Važnost jegulje za prehranu, *Ribarski kalendar* 1949, Izdavač: "Riba export-import", Zagreb, 1949., str. 155.

¹⁰² J. P., Korist od uzgoja cipala, *Ribarski kalendar* 1949, Izdavač: "Riba export-import", Zagreb, 1949., str. 157.

¹⁰³ L. Ruić, Sleđivanje ribe, *Ribarski kalendar za godinu 1933*. (Ilustrovani kalendar i priručnik Jadranske straže), god. IV, Izdaje: Oblasni odbor Jadranske straže u Splitu, Državna štamparija u Sarajevu, Split, 1932., str. 64.

¹⁰⁴ Športski ribolov na jugoslavenkom primorju, (Pêche sportive sur le littoral Yougoslave), Ministarstvo saobraćaja, Direkcija pomorskog saobraćaja, (Ministère des Communications, Direction des Communications Maritimes), Štamparsko poduzeće "Novo doba", Split, str. 4-5, 30-31. Na kraju je karta Jadranskog mora Kraljevine Jugoslavije (visine i dubine u metrima), kada je tiskana i cijela brošura - knjižica.

i rakova.¹⁰⁵ Uspoređujući ribarstvo, Italija je 1967. imala 1.294 motorna broda (57.226 BRT) i 4.072 motorna čamca (14.410 BRT), dok je ondašnja Jugoslavija imala 202 motorna broda (8.960 BRT) i 3.684 motorna čamca (6.382 BRT). Dok su talijanski ribarski brodovi (1967.) bili opremljeni uređajima za rashlađivanje ribe (frigorifikacijski sustavi ili obične ledenice) u 52% slučajeva, ondašnji jugoslavenski (većinom hrvatski) ribarski brodovi, uz vrlo rijetke izuzetke, nisu imali nikakve uređaje i opremu za rashlađivanje ribe.¹⁰⁶ Postojala je blaga tendencija porasta ulova ribe od 1949. (24.254 t) do 1968. (29.958 t) koja nije umanjivala značenje dominantne karakteristike ulova - neravnomjernosti. U ondašnjoj Jugoslaviji je 1970. radilo 13 pogona za preradu ribe (većinom na teritoriju današnje Republike Hrvatske), proizvodnja (tvornička prerada ribe) 1969. iznosila je 19.031 t (prosječno po pogonu 1.200 t), što je onda predstavljalo visoku europsku razinu (prosječno po pogonu Francuska 800 t, Španjolska 760 t, Portugal 300 t).¹⁰⁷

Današnji ribari koriste "ribarsko gorivo" (ribarsku naftu, plavi dizel) za svoje brodice, ali i tu je "siva" ekonomija uzela maha, pa je potrošnja plave nafte u Hrvatskoj konstantno rasla i tijekom tri godine povećala se od 85 na 170 tona, što je Hrvatskoj značilo gubitak od 400 milijuna kuna (oko 54 milijuna eura), pa će se to nastojati izbjeći uvođenjem kartica (u iznosu prošlogodišnje potrošnje) za kupnju goriva. Susreti ribara u novoj Republici Hrvatskoj održavaju se posljednjih deset godina (od 1995.), a na onom u Mlinima pokraj Dubrovnika (2005.) zahtijevalo se da propisi o ribarstvu budu jednostavni, jasni i primjenjivi, te ujednačeni s ostalim sudionicima ribolova (talijanski ribari imaju liberalnije propise) u Jadranskom moru, te se zahtijevalo od Vlade RH da Hrvatski Sabor donese Odluku o primjeni Zaštićenog ekološko-ribolovnog pojasa u cijelosti.¹⁰⁸

U najnovije vrijeme moglo se čuti u medijima, u svezi jednog kongresa o ribogojstvu, da je sada Republici Hrvatskoj potrebna pomoć i iskustvo zapadnih zemalja jer smo skoro na kraju ljestvice europskih zemalja po ribogojilištima, a još u XX. stoljeću (njegovoj sredini i kasnije) prednjačila je Hrvatska upravo u uzgoju ribe, pa su tada zapadne zemlje dolazile da nešto nauče. Budućnost (do)nosi promjene jednako kao što su promjene (do)nosioci neke moguće ili već polazeće budućnosti.

Nedavno sam čuo priču da je jedan stanovnik otoka Mljeta uložio tužbu na sudu jer je uhvaćen u radnji korištenja vrša koje su zabranjene (veličina same vrše teško da uvelike ugrožava riblji fond), ali je dobio postupak. Naime, objasnio je da je na pletenoj vrši pored otvora za ulazak ribe, napravio i dodatni otvor - za izlazak ribe! To su na sudu ocijenili

¹⁰⁵ Šime Županović, *Hrvati i more*, Od koga Hrvati naučiše ribarstvo i ribarsku terminologiju?, Ribarstvo, knj. II, AGM, Zagreb, 1995., str. 82, 101, 172, 237.

¹⁰⁶ Josip Basioli, Jugoslavija i Italija u jadranskom ribolovu, *Morsko ribarstvo*, god. XXII, br. 2, Zagreb, 1970., str. 77.

¹⁰⁷ Komisija poslovnog udruženja ribarske privrede, Informacije o stanju ribarstva na Jadranu i prijedlog za premiranje ulova ribe, *Morsko ribarstvo*, god. XXII, br. 4, Zagreb, 1970., str. 145-146.

¹⁰⁸ Branko Šuljić, Ribolov, Plava oranica, *Nova burza nautike*, god. V, br. 50, (studeni), Rijeka, 2005., str. 130-131.

kao razuman razlog nekažnjavanja, jer riba ima slobodnu volju da uđe, ali i mogućnost da iziđe. Također sam upoznat sa slučajem kada je pri lovu hobotnica korištena manja količina ekološki štetne i zabranjene modre galice (koja osljepljuje hobotnicu), pa je inače neimućan prekršitelj skoro morao platiti ogroman iznos od nekoliko desetaka tisuća kuna (ukupno oko 7-8 tisuća eura), umjesto oštrijeg ukora i zapljene ulova i(li) opreme. Danas će nam zasigurno neekološki zvučati jedan savjet iz 1949. godine kako da se podmorski dio (ribarske) lađe zaštititi od nametnika ("štetočina" koji znatno umanjuju brzinu plovidbe i povećavaju težinu plovila): smjesi u posebnoj posudi (razmućenom miniju ili zelenoj boji s lanenim uljem) koja se polako kuha (uz prethodno rastopljeni loj) dodavati usitnjeni grudasti sumpor, pa modru i zelenu galicu te, uz neprestano miješanje i malo vrenja na kraju, ražinu (kalafonij, kolofonij).¹⁰⁹ To je bio ondašnji, mi bi danas rekli neekološki, premaz za dno barke, tzv. koperpajn (copperpaint, antivegetativni premaz).

S druge strane, imate slučaj kad je kod jednog našeg otoka izliveno (izgleda opet kod nesretnog Mljeta) oko 9 tona nafte, a počinitelji "nisu poznati". U narodu bi rekli: "Izi'o vuk magare". Mogli bismo reći da provođenje zakona cjepidlači s malim "ribama", a velike izmiču mreži pravnog sustava.

Zanimljivo je spomenuti jedno razmišljanje koje sam čuo od jednog pravника (koji je nekad, igrom slučaja, kao dijete išao u ribolov s ocem) za pitanje veličine oka mreže. Imate propise koji određuju striktnu veličinu oka mreže pa, ipak, u tu mrežu uđe riba čiji je (u)lov propisima striktno zabranjen. Kako riješiti to pitanje? Pa da, odluka je određene (vrste) ribe hoće li u mrežu ući ili neće.

Nekako domišljato živuće i danas zvuče riječi Iva Tartalje iz 1932. godine: "Nama će se dogoditi, da će se strani kapital zainteresirati i za ovu granu naše privrede i organizirati naše ribarstvo, na modernoj osnovi, crpeći od mora, naravno, sve one materijalne koristi koje naša privredna politika nije do danas znala sebi osigurati, jer je vrlo daleko od Jadrana".¹¹⁰ Suh(oparni) papiri su daleko od mrokog Jadranskog mora.

Divo Bašić

¹⁰⁹ Gustav Šrajber, Čuvanje lađa od štetočina, *Ribarski kalendar* 1949, Izdavač: "Riba export-import", Zagreb, 1949., str. 224.

¹¹⁰ *Na moru je naša sudbina*, Programatski govor pretsjednika Jadranske straže Dr. Iva Tartalje izrečen na Glavnoj skupštini JS u Skoplju, 30. X. 1932., Hrvatska štamparija Gradske štedionice, Split, 1932., str. 16.

Đivo Bašić

Fishing in dalmatia in the 19th and 20th Centuries

Summary

The sea represents an immense source of food, and salt as one of the ingredients and products has been the main fish preservative. Fishing net is considered one of the human key inventions and fish that could be cultivated on a large scale in fish farms might become the leading and most important source of food for humans.

With Dalmatia's fall under Venice in 1409, supervision over fishermen and fishing incomes was introduced by the Republic of Venice along the eastern Adriatic coast and there are records of a number of conflicts between individual communities dominated by Venice caused by the catch and fishing boundaries.

Under the Austrian empire and general bureaucracy, fishing was totally neglected, according to the warnings of some of the local economists of the time. Problems addressed by Riccardo D'Erco of Zadar (1813-1871) refer to the times of Venetian domination: the taxation system, fish selling harassment, illegal fund raising by the government and self-favoritism, smuggling, fishermen penalties, plunder of their property, autocracy and corruption of public officials, etc. The first Agricultural Institute in Dalmatia was established in 1887 at Gruž near Dubrovnik, aimed, among others, at fostering and studying the fishing trade. Following the establishment of cooperatives at Zadar (1874) and Novigrad (1899), there were 20 fishing cooperatives in Dalmatia between 1902 and 1909. The old legislation on sea fishing provided for 10mm-eyed nets, whereas during the 60's of the 20th century they were 20mm-eyed at the minimum. Out of 440 fish sorts living in the Mediterranean, there were 320 present in the Adriatic. In the late 40's and early 50's of the past century, there were 27 fish canning works in operation, whereas there was not a single fishing ship built on the eastern Adriatic coast in the period 1957-1978.

Key words: fish, pilchard, fishing nets (pulling nets), fishing cooperatives, fish-farming

La pesca in Dalmazia nei secoli XIX e XX

Sommario

Il mare è una grande fonte di alimento ed il sale, suo componente e prodotto diretto, è da sempre stato usato per la conservazione del pesce. La rete da pesca si annovera tra le grandi invenzioni umane e l'allevamento di pesci nei vivai, se praticato su vasta scala, potrebbe diventare la maggior fonte di nutrimento per l'umanità.

Con la caduta della Dalmazia sotto il dominio della Repubblica di Venezia nel 1409, i pescatori ed i proventi di pescagione vengono sottoposti al controllo della Serenissima. Ci sono pervenute notizie di frequenti scontri tra i comuni a causa della poste e del ricavato della pesca. Sotto la Monarchia austriaca continua il processo di burocratizzazione e graduale abbandono della pesca, tanto che già allora alcuni economisti del luogo avevano richiamato l'attenzione su questa inaccettabile anomalia. Lo zaratino Riccardo d'Erco (1813-1871) fa menzione di varie questioni già iniziate nel periodo veneziano: sistema fiscale esoso, abusi nella vendita del pesce, contribuzione obbligatoria dei proventi di pescagione, favoreggiamento, contrabbando, severe punizioni, confisca di proprietà, insomma tutta la scala vessatoria di un potere arbitrario esercitato da rappresentanti di governo e funzionari corrotti e immorali.

Il primo Istituto agricolo (a carattere educativo) in Dalmazia venne fondato a Gravosa (Gruž) nei pressi di Dubrovnik (Ragusa) nel 1887 con l'obiettivo, tra gli altri, di promuovere ed studiare l'arte della pesca. Dopo la fondazione delle prime cooperative a Zara (Zadar) nel 1874 e a Novegradi (Novigrad) nel 1899, nel periodo dal 1902 al 1909 sorgono in Dalmazia 20 cooperative di pesca. I primi atti legislativi che regolavano la pesca marittima permettevano l'uso di reti con maglie di 10 mm, mentre negli anni '60 del XX secolo la dimensione delle maglie poteva raggiungere i 20 mm.

Delle 440 specie di pesci del Mediterraneo, l'Adriatico era abitato da 320 specie. Alla fine degli anni '40 e all'inizio dei '50 del XX secolo la costa orientale dell'Adriatico contava 27 stabilimenti per la conservazione del pesce. Nel periodo dal 1957 al 1978 non si registrano costruzioni di pescherecci.

Parole chiave: pesce, sardella, reti (a strascico), tratte (lampare), cooperative di pesca, piscicoltura

